

Góralski, Wojciech

Obsada biskupstwa płockiego w 1692 r. z nominacji Jana III Sobieskiego

Notatki Płockie 27/1-110, 20-24

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Obsada biskupstwa płockiego w 1692 r. z nominacji Jana III Sobieskiego

Wstęp

Dzielała losy Mazowsza diecezja płocka stała się w drugiej połowie XVI i pierwszej XVII w. miejscem ważnych przemian, które dokonały się w związku z reformą trydencką, zainicjowaną i realizowaną w warunkach mazowieckich. Jakkolwiek trudno jest jeszcze w pełni ocenić rezultaty tej reformy¹, to można jednak powiedzieć, iż diecezja doznała znacznego wzmocnienia organizacyjnego przy jednoczesnym wzroście społecznego autorytetu Kościoła na Mazowszu.

Dokonujące się wówczas przemiany religijno-społeczne przebiegały w zasadzie w warunkach niemal korzystnych i w atmosferze względnego spokoju. Zakłócały ją jedynie działania wojenne z 1629 r., które dotknęły część diecezji, oraz powtarzające się epidemie czy przemarsze własnych wojsk, a także stan napięć ogólnokrajowych związanych z wojnami prowadzonymi na innych terenach Polski. Tego rodzaju sytuacja uległa radykalnej zmianie, gdy około połowy XVII stulecia zaczęły spadać na Rzeczpospolitą dotkliwie klęski².

Powstanie na Ukrainie, a następnie wojny z Rosją obciążyły i odległe Mazowsze na równi z innymi ziemiami państwa polsko-litewskiego. Znacznie większą jednak tragedią dla Mazowsza i diecezji płockiej okazał się najazd szwedzki w 1655 r. Ponoszone przez kilka lat straty i krzywdy ze strony okupanta dopełniały nowe epidemie, szczególnie groźne w 1656, 1662 i 1667 r., a także klęski głodu. Wszystko to przyczyniło się do załamania gospodarczego połączonego ze znacznym wyludnieniem w wyniku strat ludnościowych, które ocenia się dla Mazowsza na około 40% ludności wiejskiej i około 70% ludności miejskiej. Całą diecezję płocką wolno w tym okresie szacować — jedynie bardzo ogólnie — na mniej niż 400 tys. mieszkańców³.

Funkcjonowanie diecezji na Mazowszu, tak dotkliwie wówczas poszkodowanym — wojwództwo płockie należało do najbardziej wyniszczonych — odbywało się w niezwykle trudnych warunkach. Sytuacja ogólna w kraju nie sprzyjała odbudowie materialnej i gospodarczej nawet w latach osiemdziesiątych. Złożyły się na nią takie czynniki, jak: nie zakończona

wojna z Rosją, napięcie wywołane powstaniem konfederacji wojskowych i rokosem Lubomirskiego, wojny z Turcją, powracające wciąż epidemie, dewaluacja pieniądza, a także pogłębiająca się słabość wewnętrzna kraju. Nic też dziwnego, że upadek miast i pogłębiające się zubożenie wsi na Mazowszu spowodowały długotrwały regres tego regionu. Towarzyszyło mu obniżenie się ogólnego poziomu życia i kultury, która jeszcze w pierwszej połowie XVII w. przeżywała tutaj znakomity okres rozwoju⁴. Mazowsze wszakże zachowało swą żywą, choć prymitywną religijność oraz przywiązanie do Kościoła, spotęgowane, być może, krzywdami doznawanymi podczas wojny ze strony innowierców⁵.

Samo biskupstwo płockie, choć należało do średnich w kraju, stanowiło w omawianym okresie znaczny szczebel tak w karierze kościelnej, jak i państwowej. Dlatego też uzyskanie go było przejawem niewątpliwego awansu dla biskupów translokowanych tu z mniej znacznych biskupstw. Ogólną sytuację biskupstwa płockiego trzeba uznać jako korzystną, a to z uwagi na zakaz piastowania go w połączeniu z funkcjami kanclerskimi, tak bardzo absorbującymi w działalności państwowej, jak również z powodu położenia diecezji i rozmieszczenia dóbr stołowych biskupstwa. Bliskość bowiem Warszawy sprawiała, iż biskupi, przebywający zarówno w Pułtusku, jak i w swoich dobrach poza nim, nie musieli oddalać się od swojej diecezji na dłuższy okres czasu. Obydwie okoliczności były ważne jak chodzi o sprzyjanie wypełnianiu przez rządców diecezji ich pasterskich obowiązków⁶. Faktycznie jednak zaangażowanie w tym względzie zależało od stopnia gorliwości osobistej.

Szczęśliwym trafem nie zabrakło w drugiej połowie XVII w. takich biskupów na Mazowszu którzy — dzięki ogromnemu zaangażowaniu w sprawy tego regionu — przyczynili się do jego wzrostu, odnotowanego na wielu odcinkach życia. Było to w dużej mierze zasługą polityki kościelnej ówczesnego monarchy Jana III Sobieskiego, wykazującego dużą troskę o właściwy dobór biskupów — senatorów Rzeczypospolitej. Do nich należał w pierwszym rzędzie Andrzej Chryzostom Załuski, piastujący urząd biskupa płockiego w latach 1692-1698, uprzednio biskup kijowski. Przejmując spuściznę,

przekazaną mu w tak trudnym okresie czasu przez translokowanego do Włocławka biskupa Stanisława Kazimierza Dąbskiego, miał otworzyć nowy etap w dziejach diecezji płockiej, a tym samym Mazowsza, powracającego stopniowo do dawnej świetności.

I. Nominacja Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na biskupstwo płockie

Rodzina Załuskich, herbu Junosza, wywodziła się z miejscowości Załuskie w ówczesnym woj. rawskim i zaliczała się przez długi okres czasu do średniozamożnej szlachty. Od około połowy XVII stulecia rozpoczyna się czas świetności rodu, gdy pierwszym senatorem został Wawrzyniec Załuski, cześnik rawski, a następnie kasztelan gostyński, dziad Andrzeja Chryzostoma⁷.

Andrzej Chryzostom, najstarszy syn Aleksandra, wojewody rawskiego i jego żony Katarzyny Olszowskiej, siostry prymasa Andrzeja Olszowskiego (1674-1677), urodził się w 1648 roku. Wpływowy wuj stojący u boku Michała Korybuta Wiśniowieckiego odegrał znaczną rolę w przygotowaniu przyszłej kariery utalentowanego siostrzeńca. Kończąc ją jako biskup warmiński będzie często i mile wspominał Olszowskiego w swoich pismach, i wystawi mu piękny grobowiec w bazylice prymasowskiej w Gnieźnie⁸.

Dwóch braci Andrzeja Chryzostoma zostało biskupami — Ludwik Bartłomiej, sufragan przemyski, a następnie biskup płocki (następca Andrzeja Chryzostoma) oraz Marcin, sufragan płocki. Dwóch innych braci zostało natomiast wojewodami — Aleksander (wojewoda rawskim) i Franciszek (wojewoda czernihowskim)⁹. Rodzinę Załuskich wsławił chyba najbardziej dwaj wybitni biskupi, bratankowie Andrzeja Chryzostoma, synowie wspomnianego wojewody rawskiego Aleksandra — Józef Andrzej, biskup kijowski (1758-1774) i Andrzej Stanisław Kostka, biskup płocki (1723-1736), a następnie łucki (1736-1739), chełmiński (1739-1746) i krakowski (1746-1758). Obaj zasłynęli jako uczeni i założyciele Biblioteki Załuskich w Warszawie¹⁰. Ich rodzony brat Marcin, podobnie jak wyżej wymieniony stryj, także Marcin, został również biskupem jako sufragan płocki w czasach biskupstwa płockiego Andrzeja Stanisława Kostki. Wydanie więc przez ród Załuskich tyłu biskupów przysłało mu znaczenia i świetności.

Andrzej Chryzostom Załuski otrzymał staranne wykształcenie w kraju i za granicą, m.in. w Wiedniu, Grazu i Rzymie. Przyjąwszy święcenia kapłańskie w 1674 r. zasłynął jako kaznodzieja, co pozostawało jego domeną także w dalszych latach jego kariery kościelnej. To właśnie on, „złotousty” wygłosił mowę okolicznościową podczas uroczystości po zwycięstwie Jana III pod Wiedniem w 1683 roku. W parze z karierą kościelną szła u Załuskiego kariera w życiu państwowym, którą podjął za protekcją prymasa Olszowskiego, stając się wybitnym

mężem stanu i dochodząc wkrótce do godności senatorskiej. Uzyskał ją wraz z nominacją wymienionego monarchy na biskupstwo kijowskie 15 XI 1683 roku. Okazał się zarówno dobrym senatorem i politykiem za Jana III, a później Augusta II Sasa, jak i gorliwym rządcą także kolejnych dwóch diecezji: płockiej (1692-1698) i warmińskiej (1699-1711). Umiejętne łączenie tych dwóch dziedzin życia umożliwiła mu, poza zdolnościami i protekcją, nieprzeciętna pracowitość, czyniąc zeń także wielkiego erudyty, na co wskazują jego liczne mowy, kazania, tłumaczenia dzieł ascetycznych, a przede wszystkim dzieło *Epistolae historico-familiares*¹¹.

Gdy po śmierci Bogusława Leszczyńskiego, biskupa łuckiego, zawakowała prepozytura w kapitule katedralnej płockiej, już w dwa tygodnie później 23 XI 1691 r., uzyskał ją z nominacji Sobieskiego biskup kijowski Andrzej Chryzostom Załuski, instalowany na tę prałaturę podczas tygodniowej sesji kapituły w cztery dni później¹².

W nominacji tej trudno wprawdzie upatrywać dalszych wyraźnych zamiarów zarówno króla, jak i zainteresowanego, niemniej jednak ten nominalny związek z diecezją płocką można przyjąć jako początek dalszych z nią powiązań. Nie dały one zresztą czekać zbyt długo na siebie, już bowiem w następnym roku Załuski otrzymał biskupstwo płockie.

Oficjalną wiadomość o nominacji Jana III Sobieskiego dla Załuskiego kapituła płocka otrzymała od samego nominata w przesłanym 20 VII 1692 r. liście. Zawiadamił w nim gremium kanonickie o mianowaniu go przez króla na biskupstwo płockie, co przyjął z dużą odpowiedzialnością. Prosząc o przyjęcie go do diecezji komunikuje jednocześnie, że do Płocka przybędzie w tej sprawie wysłannik królewski Marcin Karniewski, kanonik łucki i chełmiński, prepozyt w Białej i sekretarz królewski¹³. Stawił się on *de facto* podczas nadzwyczajnej sesji kapituły z 4 VIII 1692 r. okazując zebranym pismo nominacyjne Jana III¹⁴. Podjęto wówczas dekret o odłożeniu elekcji aż do czasu wyboru administratora diecezji, który by nią rządził aż do czasu objęcia urzędu biskupiego przez Załuskiego¹⁵. Król polecił jednocześnie kapitule osobę nominata w *litterae instantiales*, zgodnie z przyjętą praktyką¹⁶. Pismo to zostało wystawione już 12 XII 1691 r.¹⁷ Sobieski podkreśla w nim zalety Załuskiego, szczególnie jego pobożność i erudycję, przypominając jednocześnie, że jest on siostrzeńcem wielce zasłużonego dla Rzeczypospolitej, niezującego już prymasa Olszowskiego¹⁸. Wyraża także nadzieję, iż kapituła dokona elekcji nominata królewskiego, co w takim przypadku stanowiło zwykłą formalność.

Podczas najbliższej sesji zwyczajnej — 7 VIII — kolegium kapitułne zapoznało się dokładnie z treścią skierowanego doń pisma nuncjusza, w którym poleca trosce gremium sprawy diecezji i wyboru jej administratora aż do czasów

kanonicznego objęcia diecezji przez nominata królewskiego¹⁹. Termin wyboru administratora był przedmiotem kolejnego posiedzenia zwyczajnej kapituły z 14 VIII, w którym wzięło udział aż 12 jej członków. Postanowiono wówczas wybór ten odłożyć aż do czasu odbycia przez delegatów kapitulnych rozmowy z dotychczasowym biskupem płockim, nominatem włocławskim, Stanisławem Kazimierzem Dąbskim w przedmiocie spraw majątkowych²⁰. Delegaci kapituły złożyli następnie — podczas sesji zwyczajnej z 22 VIII — sprawozdanie z rozmów przeprowadzonych z Dąbskim, zapoznano się także z nowym pismem nuncjusza, w którym nalegał na wybór administratora. Postanowiono wówczas przystąpić do wyboru podczas następnej sesji zwyczajnej, 29 VIII²¹. Wówczas jednak, zebrani w liczbie 15 prałaci i kanonicy skonstatowali, iż czynność tę można z powodzeniem zrealizować podczas zbliżającej się jesiennej sesji generalnej²².

Przystąpiono natomiast, tego samego dnia, do elekcji Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, nominata królewskiego. Odbyła się ona, zgodnie z partykularnym prawem polskim, statutami kapitulnymi i przyjętym ceremoniałem²³, w dwóch fazach: liturgicznej i ściśle prawnej. Po stwierdzeniu autentyczności pisma nominacyjnego Jana III dla Załuskiego zebrani dokonali wyboru przez akklamację²⁴. Jednocześnie, zgodnie z ustawodawstwem kapitulnym, desygnowano jednogłośnie delegatów — Bartłomieja Jana Tłubickiego i Aleksandra Mostowskiego — dla udania się do biskupa — elekta w celu złożenia mu homagium i przyjęcia tzw. punktów na nadchodzącą sesję generalną kapituły²⁵.

W trakcie obrad tej sesji, 9 IX 1692 r., dokonano wyboru administratora diecezji, który miał nią zarządzać aż do czasu objęcia rządów przez Załuskiego, zajętego tymczasem sprawami państwowymi. Głosy zebranych padły na Konstantego Zielińskiego, archidiacona pułtuskiego. Na radców administratora gremium powołało Bartłomieja Jana Tłubickiego, Jana Samplowskiego i Stanisława Koziębrodzkiego²⁶.

W myśl prawa oraz panującego w kraju zwyczaju²⁷, Jan III Sobieski zwrócił się do Stolicy Apostolskiej o potwierdzenie swojego nominata i elekta kapituły, choć trudno jest ustalić dokładną datę odnośnego pisma królewskiego²⁸. W odpowiedzi papież Innocenty XII udzielił prowizji kanonicznej Załuskiemu na biskupstwo płockie bullą z 15 X 1692 r.²⁹. Zaznaczył w tym dokumencie, iż elekt dobrze wywiązał się z roli rządcy diecezji kijowskiej. Instytucji kanonicznej udziela mu na prośbę króla, polecając przy tym złożenie przysięgi — według formuły załączonej do bulli — na ręce biskupów poznańskiego oraz inflanckiego. Ponadto papież poleca nowemu rządcy diecezji troskę o restaurację katedry i domu biskupiego³⁰.

Oprócz bulli prekonizacyjnej Innocenty XII skierował do biskupa Załuskiego, z tą samą

datą, bullę udzielającą mu absencji od ewentualnych cenzur i innych kar kościelnych, które by stały na przeszkodzie prowizji kanonicznej³¹. Poza tym nowy ordynariusz diecezji otrzymał, także z datą 15 X 1692 r., bullę papieską, mocą której Innocenty zezwala mu — w formie dyspensy — na łączenie biskupstwa w Płocku z opactwem komendatoryjnym cystersów w Wąchocku, które posiadał jako biskup kijowski³².

W związku z udzieleniem elektowi instytucji kanonicznej na biskupstwo płockie papież wystosował, w myśl przyjętej praktyki, kilka innych dokumentów do zainteresowanych elekcją i jej potwierdzeniem. Wszystkie one zostały wystawione z tą datą, jaką opatrzone samą bullą prekonizacyjną. Adresatami tych dokumentów byli biskupi wyznaczeni do przyjęcia przysięgi od Załuskiego, następnie kapituła płocka, duchowieństwo i wierni diecezji, arcybiskup gnieźnieński — jako metropolita biskupa płockiego, wreszcie sam król Jan III³³.

II. Objęcie rządów diecezją przez nowo mianowanego biskupa

Kanoniczne objęcie w posiadanie biskupstwa nastąpiło w dniu 17 XI 1692 r. podczas sesji zwyczajnej kapituły katedralnej w Płocku, przy czym nowo mianowany rządcą diecezji posłużył się tutaj pełnomocnikami, co nie należało do wyjątków. Akt ten zbiegł się w czasie z czynnością prawną złożenia przysięgi na wierność Stolicy Apostolskiej przez samego zainteresowanego, co miało miejsce w Warszawie, w rezydencji prałata — dziekana miejscowej kolegiaty św. Jana Chrzciciela³⁴. Aktu tego Załuski dopełnił wobec Mikołaja Popławskiego, biskupa inflanckiego (1685—1710), delegata apostolskiego, specjalnie do tego upoważnionego w jednej z sygnalizowanych wyżej bulli papieskich. Wiarygodność protokołu sporządzonego z tej czynności przez notariusza apostolskiego Jędrzeja Aleksandra Groszkiewicza uwierzytelniał, z datą 28 XII 1692 r., Jan Stanisław Witwicki, biskup poznański (1687—1698), drugi z członków komisji biskupiej wyznaczonej przez Innocentego XII³⁵.

Akt obszernej przysięgi³⁶ wskazuje na jej przedmiot. Tak więc biskup Załuski zobowiązał się w pierwszym rzędzie do okazywania posłuszeństwa, wierności oraz obrony praw i przywilejów Innocentego XII i jego następców. Przysięgą została następnie objęta ochrona powierzonych biskupowi sekretów papieskich, obrona i wspieranie legata papieskiego, przestrzeganie oraz wdrażanie innych do przestrzegania dekretów, rozporządzeń, wyroków i innych decyzji apostolskich, zwalczanie w miarę możliwości herezji, schizmy i samych rzeczników tych błędów. Biskup zobowiązał się ponadto do przybywania za wezwaniem na sobór powszechny, składania co 5 lat — osobiście lub przez odpowiedniego delegata — wizyty *ad limina Apostolorum* w Rzymie połączonej z przedkładaniem sprawozdań, a także do wy-

pełniania poleceń Stolicy Apostolskiej. Wreszcie poprzysiął przestrzeganie zakazu alienowania dóbr biskupich bez porozumienia z kurią rzymską.

W dniu, w którym Załuski składał w Warszawie przysięgę, w Płocku, jak już nadmieniono, dokonano się objęcie w posiadanie rządów diecezją płocką. Podczas sesji kapituły katedralnej biskupa reprezentowali jego pełnomocnicy: Bartłomiej Jan Tłubicki, kanclerz kapituły i Jan Gomoliński, archidiacon płocki, legitymujący się odpowiednimi mandatami³⁷. Pierwszy z nich złożył w imieniu biskupa przepisaną przysięgę odnoszącą się do obowiązków w diecezji, proklamując uroczyste wejście w posiadanie biskupstwa przez Andrzeja Chryzostoma Załuskiego. Drugi z plenipotentów ordynariusza wygłosił w katedrze przemówienie powiadamiając zebrane tam duchowieństwo i lud o tym fakcie, oraz zobowiązując wszystkich do okazywania nowemu rządzący diecezji posłuszeństwa. Na zakończenie zgromadzenia odśpiewano hymn *Te Deum*³⁸.

W cztery dni później, 21 XI, biskup Załuski skierował z Czerwińska swój pierwszy list pasterski do duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego. Informując o powołaniu go na urząd biskupa płockiego pozdrawia kler i prosi o pomoc modlitewną. List nacechowany jest skromnością autora, który zdaje sobie sprawę z odpowiedzialności czekającej go w nowej diecezji. Bogactwo treści znalazło tutaj sprzymierzenia w niezwykle kunsztownej formie, właściwej talentowi pisarskiemu Załuskiego³⁹.

Uroczysty ingres do katedry płockiej nowego biskupa odbył się dopiero w dniach 1—2 V 1693 r.⁴⁰, gdyż na początku wymienionego roku ordynariusz przebywał w Grodnie⁴¹. Ingres został poprzedzony specjalnym listem biskupim skierowanym z Warszawy 20 IV⁴². W piśmie tym Załuski wyjaśnia, iż zwłoka w przybyciu do diecezji została spowodowana jego licznymi troskami zarówno w służbie ojczyzny, jak i Kościoła polskiego. Nadszedł jednak stosowny czas, aby mógł przybyć do świątyni katedralnej: nastąpi to w uroczystość patrona katedry św. Zygmunta.

Odbyty w zapowiedzianym terminie ingres posiadał, na życzenie biskupa, skromny charakter. Osobami towarzyszącymi ordynariuszowi płockiemu byli jedynie: Jerzy Albert Doenhoff, biskup przemyski (1689-1701), prepozyt płocki, Mikołaj Popławski, biskup inflancki (1685-1710), kanclerz Królestwa, dziekan płocki, Franciszek Prażmowski, biskup nominat łucki (1696-1701),

opat sieciechowski i scholastyk płocki oraz domownicy Załuskiego. W myśl ceremoniału biskupiego, wkraczał on do katedry procesjonalnie. Procesja uformowała się jednak w pobliskim kościele benedyktyńców, a nie — jak zazwyczaj — w kolegiacie św. Michała. Wzięło w niej udział, wraz z wymienionymi już osobistościami, 30 prałatów i kanoników kapituły katedralnej. Wstępując do katedry śpiewano hymn *Te Deum*, po czym biskup udał się na kapitułarz, gdzie złożył wyznanie wiary i przysięgę, zgodnie z przyjętą praktyką i statutami kapitułnymi⁴³.

Po dopełnieniu aktu wyznania wiary i złożenia przysięgi biskup udał się wraz z członkami kapituły do wielkiego ołtarza świątyni, gdzie w imieniu gremium kapitułnego powitał go Stanisław Krajewski, jego kanclerz. Z kolei zabrał głos rządcą diecezji, odpowiadając na to powitanie w długim i wykwintnym przemówieniu⁴⁴. Szczególny moment przemówienia stanowiło nawiązanie do bogatej przeszłości diecezji wraz ze wspomnieniem nazwisk wybitnych biskupów płockich jako poprzedników Załuskiego, jak również niektórych znakomych członków kapituły. Mowa tego prawdziwie „złotoustego” mówcy, jak zaznaczył notariusz w protokole ingresu, była piękna i podniosła⁴⁵. Oceny tej nie można uznać jedynie za konwencjonalną, osnowa bowiem całego przemówienia nacechowana była tonem na wskroś religijnym, który z pewnością ujął zarówno kler, jak i wiernych.

Nazajutrz, 2 V 1692 r. biskup Załuski celebrował uroczystą mszę św. wotywną o św. Zygmuncie, kazanie zaś wygłosił Jerzy Albrecht Doenhoff, biskup przemyski. Po zakończeniu uroczystości biskupi, kapituła, pozostali kler i zaproszeni goście udali się do pałacu biskupiego na przyjęcie. Po południu nowy ordynariusz udzielił licznym wiernym bierzmowania⁴⁶.

*
* * *

Rozpoczęta w ten sposób przez Andrzeja Chryzostoma Załuskiego działalność w diecezji płockiej, uwieńczona w 1698 r. synodem diecezjalnym, okazała się bogata i niezwykle twórcza. Stanowi ona, szczególnie gdy chodzi o aktywność ustawodawczą, przedmiot specjalnych badań zmierzających do ukazania sylwetki tego wybitnego biskupa i polityka z przełomu XVII i XVIII w.

PRZYPISY

¹ Częściową próbę oceny reformy trydenckiej na polu ustawodawstwa stanowi studium W. Góralskiego, *Reformistyczne synody płockie na przełomie XVI i XVII w.* (w druku).

² W. Müller, *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbiorów*. «Studia Płockie», t. 3: 1975, s. 182; S. Herbst, *Okres załamania — la-*

ta 1580—1700. [w:] *Dzieje Płocka*. Płock 1978, s. 181—184.

³ Taką ilość przytacza biskup A. Ch. Załuski w relacji do Rzymu w roku 1696, Archiwum Diecezjalne w Płocku (odtąd: ADP), *Acta Episcopalia* (odtąd: Ep), 47, k. 496; Por. J. Gieysztorowa, *Badania nad historią zaludnienia Polski*, «Kwartal-

- nik Kultury Materialnej», t. 11: 1963, nr 3—4, s. 523—562; Taż, *Zniszczenia i straty wojenne oraz ich skutki na Mazowszu*, [w:] *Polska w okresie II wojny północnej 1655—1660*, t. 2. Warszawa 1957, s. 326.
- ⁴ S. Herbst, *art. cyt.*, s. 188.
- ⁵ W. Müller, *art. cyt.*, s. 183.
- ⁶ *Tamże*, s. 160—161.
- ⁷ E. Rowińska, *Z mecenatu Ludwika Załuskiego biskupa płockiego (Epitafia rodzinne w Puttusku)*. «Biuletyn Historii Sztuki», t. 25: 1963, nr 2, s. 144—145.
- ⁸ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, t. 2. Poznań 1890, s. 262; A. Szorc, *Z działalności kościelnej biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na Warmii*, «Studia Warmińskie», t. 4: 1967, s. 38.
- ⁹ A. Szorc, *art. cyt.*, s. 38; Por. B. Czapla, A. Ch. Załuski, [w:] *Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego*, t. 33. Włocławek 1933, s. 15.
- ¹⁰ Zob. A. Szorc, *art. cyt.*, s. 38—39; na temat Józefa Andrzeja i Andrzeja Stanisława Kostki Załuskich zob. szerzej H. Lemke, *Die Brüder Załuski und ihre Beziehungen zu Gelehrten in Deutschland und Danzig*. Berlin 1958.
- ¹¹ A. Ch. Załuski, *Epistolae historico-familiares*, t. 1—4. Brunsbergae 1709—1761.
- ¹² ADP, *Acta Capituli Plocensis* (odtąd: ACPlloc.), t. 14, k. 113—114.
- ¹³ *Tamże*, k. 147—148.
- ¹⁴ Źródła nie podają daty pisma nominacyjnego.
- ¹⁵ ADP, ACPlloc., t. 14, k. 144—146.
- ¹⁶ Zob. J. Grzywacz, *Nominacja biskupów w Polsce przedrozbiorowej*. Lublin 1960, s. 69—72.
- ¹⁷ ADP, ACPlloc., t. 14, k. 146—147.
- ¹⁸ *Tamże*, k. 147.
- ¹⁹ *Tamże*, k. 149—150.
- ²⁰ *Tamże*, k. 150—152.
- ²¹ *Tamże*, k. 152—154.
- ²² *Tamże*, k. 154—155.
- ²³ Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII—XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*. Płock 1979, s. 298—301.
- ²⁴ ADP, ACPlloc., t. 14, k. 156—157.
- ²⁵ *Tamże*.
- ²⁶ *Tamże*, k. 165—167.
- ²⁷ Zob. J. Grzywacz, *dz. cyt.*, s. 78—89.
- ²⁸ ADP, Ep. 46, k. d, i oraz bv.
- ²⁹ *Tamże*, k. Av-c.
- ³⁰ *Tamże*, k. l-m.
- ³¹ *Tamże*, k. c-d.
- ³² *Tamże*, k. jv-l.
- ³³ Zob. *tamże*, k. d-iv.
- ³⁴ *Tamże*, k. mv-nv.
- ³⁵ *Tamże*, k. n-nv.
- ³⁶ *Tamże*, k. l-m.
- ³⁷ ADP, ACPlloc., t. 14, k. 182.
- ³⁸ *Tamże*, k. 183—185.
- ³⁹ ADP, Ep. 46, k. 1-3v.
- ⁴⁰ *Tamże*, k. 41v-42 oraz ADP, ACPlloc. 14, k. 196—197.
- ⁴¹ „Annus 1693. Ad cuius anni initium pro celebrandis in Lituania comitiis Regni generalibus Ill. mus ac Rev. mus Andreas Chrisostomus in Załuskie Załuski, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Plocensis discessit et causas omnes usque ad felicem reditum suum limitavit, actus nihilominus voluntariae iurisdictionis ibidem exercuit”, ADP, Ep. 46, k. 19.
- ⁴² *Tamże*, k. 41-41v.
- ⁴³ Tekst przysięgi nowo mianowanego biskupa, składanej wobec kapituły przytaczają statuty kapituły płockiej. Zob. ADP, *Compendium statutorum [...] Capituli Cathedralis Plocensis [...] in unum redactum volumen Anno Dni 1777*, k. 337—338. Sam statut jest daleko wcześniejszy; Zob. także ADP, ACPlloc. 14, k. 197.
- ⁴⁴ ADP, Ep. 46, k. 42v.
- ⁴⁵ *Tamże*, k. 42v.
- ⁴⁶ *Tamże*.

